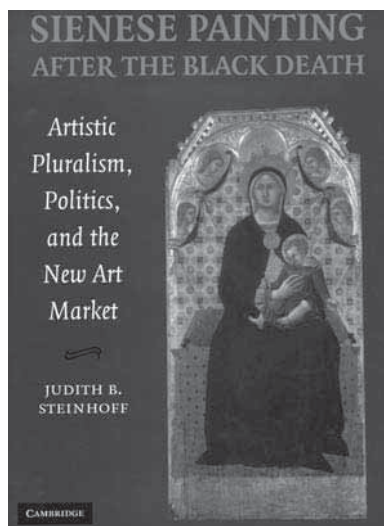

L'analisi codicologica del libro, affidata a Klaus Reinhardt, è lo studio più lontano dall'ambito storico-artistico, ma è anche imprescindibile se si vuole comprendere un'opera così ricca. Reinhardt indica che ci sono solo sedici libri di lusso che presentano tutte e tre le traduzioni dei Salmi: la romana (una prima traduzione pseudo-geronimiana), la gallicana (che corrisponde alla seconda traduzione di San Girolamo, molto diffusa in Gallia dall'VIII secolo e la più usata nel Medio Evo) e l'ebraica (la terza e definitiva traduzione di San Girolamo). Egli nota che la versione gallicana è quella che occupa più spazio nel Salterio Anglo-Catalano perché è accompagnata dalla "Glossa Ordinaria", mentre la versione ebraica è accompagnata da una traduzione interlineare in anglo-normanno, presente solo nel Salterio di Eadwine e la versione romana ha quella in anglosassone, che è invece comune in Inghilterra. Solo queste considerazioni evidenziano a nostro avviso due caratteristiche importanti del libro: la sua certa provenienza inglese e il suo inserimento all'interno della koinè anglo-normanna, da cui non possiamo prescindere per intendere a pieno i misteri di questo magnifico testo.

Questo libro, a commento della riproduzione di un'opera dalla straordinaria importanza storico-artistica, permette anche al

lettore che non abbia specifiche conoscenze nell'ambito della miniatura inglese e dell'arte trecentesca catalana, di poter comprendere questi due mondi artistici. D'altro canto questa chiarezza è accompagnata da un rigore scientifico che fa del testo anche un libro per gli specialisti del settore. Questa estrema versatilità del volume è uno dei suoi pregi maggiori e garantisce la massima diffusione della conoscenza di questo capolavoro artistico.

Maria Laura Palumbo

JUDITH B. STEINHOFF

Sienese painting after the Black Death. Artistic pluralism, politics and the new art market

Cambridge University Press, 2007

La pintura senesa del segon *Trecento* i les tesis de Millard Meiss, una revisió.

Des de la seva publicació al 1951 el clàssic estudi de Millard Meiss *Painting in Florence and Siena after the Black Death. The Arts, Religion and Society in the Mid-*

Fourteenth Century, ha generat adhesions entusiastes, crítiques parcials i periòdics intents de revisió. Un dels més recents és el que porta a terme Judith B. Steinhoff a *Sienese painting after the Black Death. Artistic pluralism, politics and the new art market*.

El *Trecento* és, sens dubte, un moment fascinant dins de l'art italià, però a la creativitat renovadora i exuberant del primer *Trecento*, i de personalitats com Giotto, Simone Martini o els Lorenzetti, es contraposa, tot sovint, una segona meitat de la centúria marcada per la davalada social, econòmica, demogràfica, espiritual i artística produïda per les diverses onades de Pesta Negra, especialment la del 1348.

Els primers articles de Millard Meiss, dels anys trenta, com la seva «*dissertation*», «The Problem of Francesco Traini», publicada després a *The Art Bulletin* (1933) contenen ja algunes de les idees que cristal·litzen en la publicació, al 1951, d'una sèrie d'estudis, unificats sota el títol abans citat, que exploren la idea de que el clima espiritual provocat per la Pesta Negra i les crisis de subsistència defineix el caràcter, més conservador i ritualista, de l'art de la segona meitat del segle XIV.

En els set capítols del seu llibre Meiss analitza obres d'art clau

dins del període (el retaule d'Orcagna, la *Madonna de Nardo*, la capella *degli spagnoli*), aspectes iconogràfics (la *Madonna* de la Humilitat), temes de caràcter més transversal, (la relació entre textos i imatges), aspectes socials i econòmics i personalitats destacades en la espiritualitat i en l'art de la segona meitat del *Trecento* (com santa Caterina de Siena o Boccaccio). Bona part de l'interès i la validesa de les propostes de Meiss rau en el seu anàlisi alhora del context i de l'obra, en la seva consideració de les formes com a vehicles de significat, en la seva capacitat, doncs, de bascular entre lo que és general i el detall, en la seva valoració de l'estil com a forma significativa. Els estudis de Meiss al voltant de la pintura senesa i florentina de la segona meitat del segle XIV, d'altra banda, han estat clau per entendre també altres contextos creatius; molts aspectes del seu anàlisi del món italià es poden extrapolar a altres àmbits geogràfics com el context català, que al segle XIV manté relacions estretes amb Itàlia, i on la mortaldat del 1348 tindrà un pes considerable en el món de l'art i en el relleu generacional dels artistes.

Tot i la vigència de les propostes de Meiss, els gairebé seixanta anys transcorreguts des de la publicació del seu llibre han donat peu a aproximacions diverses a les seves idees i

també als objectes del seu estudi, J. B. Steinhoff comença el seu llibre amb un detallat anàlisi de les tesis de Meiss i una valoració tant de les aportacions prèvies que van influir la tasca de l'estudiós (l'escola alemanya va tenir un cert pes en la seva formació, va ser, per exemple, deixeble de Richard Offner i va mantenir una estreta relació amb E. Panofsky) com de les crítiques posteriors.

Aquestes crítiques són de dos tipus diferents; d'una banda tenim les revisions propiciades per enfocaments metodològics diversos, en aquest sentit destaca la crítica de l'historiador d'orientació marxista Frederick Antal que, tot i posar de relleu els límits de l'anàlisi sociològic de Meiss no deixa de tenir també les pròpies seves parcialitats i febleses. En altres casos es tracta de crítiques puntuals que reubiquen peces mal dataades o atribuïdes de forma incorrecta, que poden matisar però que no treuen validesa a la tesi central de Meiss.

La síntesi realitzada per l'autora permet copsar a grans trets els diversos enfocaments dels historiadors de la segona meitat del segle XX quan s'apropen al context italià en un segle que és, d'una banda, un moment d'eclosió de noves formes artístiques, i, de l'altra, un temps travessat per la malaltia, la fam i la crisi religiosa. Malgrat l'interès d'aquest primer capítol,

resulten una mica arriscades, al nostre entendre, algunes opinions, com la insistència en el paral·lel entre el segle XIV i el propi context vital de Millard Meiss (marcat per la II Guerra Mundial) i en la possible influència d'aquest aspecte en la seva tasca com a historiador de l'art.

La resta de l'estudi es divideix en tres grans blocs destinats a l'anàlisi dels aspectes econòmics de la creació artística, a la iconografia i a l'estil respectivament. Bartolommeo Bulgarini (ca. 1338-1373) pintor senès d'origen noble que es va formar amb Pietro Lorenzetti, és el fil conductor que ens porta de la mà a conèixer alguns dels principals comitents (col·lectius o individuals) de l'època, ens guia en un recorregut pels tallers i les companyies d'artistes i ens permet apropar-nos als temes i les formes que van interessar l'art de la segona meitat del segle XIV. Aquest pintor s'amagava sota el complex conjunt d'obres que B. Berenson va unificar sota el nom d'Ugolino Lorenzetti, a qui M. Meiss dedica la seva «*master's thesis*» i primer article («Ugolino Lorenzetti», *The Art Bulletin*, núm. 13, 1931).

En el seu anàlisi comparatiu entre el mercat i el patronatge artístic de la primera i la segona meitat del segle, J. B. Steinhoff incideix, per sobre de la idea de crisi, en la possibili-

tat que els artistes de la segona meitat van tenir d'establir relacions entre ells molt més lliures i canviants, menys confinades a la estructura tradicional del taller, la qual cosa dona lloc a obres de caràcter eclèctic.

La persistència d'alguns temes i motius iconogràfics del *Duecento* és interpretada per l'autora, més que com una senyal de conservadorisme, com la necessitat de reactivar valors i significats en un moment de crisi, mitjançant una forma que ha esdevingut emblemàtica. La recuperació d'alguns aspectes iconogràfics o formals de l'art del segle XIII, és entesa com una recerca conscient en les fonts, d'igual manera que E. Panofsky interpretava l'interès de Jan Van Eyck per l'arquitectura romànica.

L'estil és el protagonista de l'últim apartat, concebut no només com a expressió de la capacitat manual de l'artista i del seu temperament, si no també com a font de significats, «*Style as iconography*». J. B. Steinhoff remarca la diversitat, l'adaptabilitat i heterogeneïtat dels estils de la segona meitat del segle XIV, propiciada per la flexibilitat de les relacions entre els artistes. L'autora fuig de la consideració, ja criticada per altres historiadors i pel mateix M. Meiss, d'aquest període com una interrupció en el suposat camí que mena de Giotto al Renaixement.

Tot i que, d'entrada, l'estudi de J. B. Steinhoff al voltant de la pintura senesa de la segona meitat del segle XIV es planteja com una revisió crítica de l'estudi de Millard Meiss, l'autora construeix la seva obra a sobre dels fonaments bastits per l'estudiós americà. Mantenint les seves tesis com a punt de partida, valora els canvis en el mercat artístic i en les relacions entre tallers i artistes per sobre del clima de misticisme que segons Meiss va impulsar part de la creació artística de la segona meitat del segle XIV i va donar lloc al seu caràcter particular. El treball de síntesi del primer capítol, l'acurat anàlisi d'alguns aspectes del mercat artístic i les noves dades al voltant de la figura de Bartolommeo Bulgarini són, probablement, els aspectes més interessants de l'estudi.

Guadaira Macías